

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ
JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl/Year: 6, Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 4

Aralık/December-2025

İmam Mâtürîdî'nin Bilgi Anlayışına Modernizm Bağlamında Bir Yaklaşım

An Approach To Imam Maturidi's Understanding Of Knowledge In The Context Of Modernism

Mustafa YALÇINKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Assistant Professor, Erzincan Binali Yıldırım
University Faculty of Theology
Erzincan/TÜRKİYE
myalcinkaya@erzincan.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0401-1893>

Bilgenur ÇÖPÜR

YL. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Master's Student Erzincan Binali Yıldırım
University Institute of Social Sciences
Erzincan/TÜRKİYE
bilgenurcopur1@hotmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-8675-4370>

Atıf / Citation: Yalçinkaya, Mustafa-Çöpür, Bilgenur. "İmam Mâtürîdî'nin Bilgi Anlayışına Modernizm Bağlamında Bir Yaklaşım". *Genç Mütefekkirler Dergisi* 6/4 (Aralık/December 2025), 852-880.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.17927466>

Yayın Bilgisi/Publication Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Date Received: 21.10.2025

Kabul Tarihi/Date Accepted: 29.11.2025

Sayfa Aralığı/ Page Range: 852-880

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by: Nihat DEMİRKOL / TÜRKİYE

ÖZET

Bu çalışmada, İmam Mâtürîdî'nin akıl-din ilişkisini nasıl dengelediğini ve ortaya koyduğu bu yöntemiyle günümüz dünyasında akılcı bir İslâm yorumunun gelişimindeki katkısı incelenmiştir. İslâm'ın evrensel ilkelerinin modern dünyada nasıl yorumlanması gerektiği sorusuna Mâtürîdî'nin akıl ve vahiy arasındaki uyumu sağlama çabasıyla bir çözüm önerilmektedir. Bu anlayış sadece bireysel hayatı değil toplumsal düzeyde adalet, siyaset ve ahlâk gibi temel kavramların doğru anlaşılmasını da sağlamaktadır. Mâtürîdî'nin İslâm düşüncesine kattığı bu akılcı yaklaşım Türk dünyasında ve genel olarak İslâm dünyasında karşılaşılan sosyal, kültürel ve siyasal sorunların çözülmesinde önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Günümüzde rasyonalizm, sekülerleşme, küreselleşme ve dijital teknolojinin etkisiyle müslüman toplumlar yeni dinî sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Batı medeniyetinin mânevî temellerden yoksun buhranlı yapısının aksine İslâm medeniyeti iman, adalet ve ahlâk temellerine dayanan bir medeniyet arayışını öne sürmektedir. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin akıl temelli yaklaşımı dinî değerlerin korunarak çağdaş problemlere çözüm üretilmesine olanak tanır. Çalışma İmam Mâtürîdî'nin her asırda akıl ve vahyi dengeli bir biçimde kullanarak İslâm düşüncesinin gelişmesinde nasıl bir metodoloji sunduğunu ve bu metodolojinin günümüz dünyasında nasıl bir ışık tuttuğunu ele almaktadır. Ayrıca Türk dünyasında yaşanan kimlik arayışlarının İslâm'ın evrensel ilkeleri ile uyumlu bir şekilde çözülmesi için Mâtürîdî'nin düşüncelerine yeniden dönüşün önemi tartışılmaktadır. Mâtürîdî'nin düşünce geleneği hem bireysel hem de toplumsal düzeyde adaletin, siyasetin, ahlâkın yerli yerine konulması gerektiğini savunmuş ve bu ilkeler üzerine bir medeniyet tasavvuru ortaya koymuştur. Onun akılcı yöntemi çağdaş dünyada dinin doğru anlaşılmasına ve çağın gereksinimlerine uygun bir din anlayışının geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Türk dünyasında ve tüm İslâm dünyasında medeniyetin inşa edilmesi için Mâtürîdî'nin akıl-nakil ilişkisini temel alan düşüncelerine yeniden yönelmek dini yorumlamada yeni bir ufuk açabilir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mâtürîdî, Modernizm, Küreselleşme, Bilgi, Akıl-Nakil.

ABSTRACT

This study examines how Imam Maturidi balanced the relationship between reason and religion and how this method has contributed to the development of a rational interpretation of Islam in today's world. A solution to the question of how the universal principles of Islam should be interpreted in the modern world is proposed through Maturidi's efforts to achieve harmony between reason and revelation. This understanding not only informs individual life but also facilitates a correct understanding of fundamental concepts such as justice, politics, and morality at the societal level. This rational approach that Maturidi brought to Islamic thought constitutes an important resource in resolving social, cultural, and political problems encountered in the Turkic world and the Islamic world in general. Today, with the influence of rationalism, secularization, globalization and digital technology, Muslim societies are facing new religious questions. In contrast to the depressed structure of Western civilization, which lacks spiritual foundations, Islamic civilization suggests the search for a civilization based on the foundations of faith, justice and morality. y, with the influence of rationalism, secularization, globalization and digital technology, Muslim societies are facing new religious questions. ems. The study discusses how Imam Maturidi presented a methodology for the development of Islamic thought by using reason and revelation in a balanced manner in every age and how this methodology sheds light on today's world. e study discusses how Imam Maturidi presented a methodology for the development of Islamic thought by using reason and revelation in a balanced manner in every age and how this methodology sheds light on today's world. In addition, the importance of returning to Maturidi's thoughts in order to solve the identity searches experienced in the Turkic world in a way that is compatible with the universal principles of Islam is discussed. Maturidi's thought tradition argued that justice, politics and morality should be put in their proper place at both individual and social levels and put forward an idea of civilization based on these principles. His rational method helps to understand religion correctly in the contemporary world and to develop a religious understanding that is in line with the needs of the age. is rational method helps to understand religion correctly in the contemporary world and to develop a religious understanding that is in line with the needs of the age. Turning to Maturidi's thoughts, which are based on the relatio.

Key Words: Kalâm, Maturidi, Modernism, Globalization, Knowledge, Reason, Transmission.

GİRİŞ

Modernizm yeni bir yaşam tarzının yanında özgün bir dünya görüşünü ve kültürel bir dönüşüm sürecini temsil eder. Bu anlayış Ortaçağ'ın düşünsel ve toplumsal kalıplarına karşı bir tepki olarak gelişmiştir. Pozitivizm, rasyonalite, bireyin bağımsızlığı ve evrensel bilgi gibi temel ilkeleri benimseyen bir yaklaşımdır. Buna karşılık postmodernizm genel geçer kuralları sorgulayan farklılıkları ve parçalanmış yapıları ön plana çıkaran bir tavır sergiler. Bu bağlamda modernist değerleri ciddi biçimde eleştirir. Ancak postmodernizmin modernizme yönelttiği eleştiriler onun gelenekçi toplumsal yapıya geri dönme arzusu taşıdığı anlamına gelmez. Zira postmodern düşünce ne geleneksel ne de modern toplum kalıplarıyla bütünüyle örtüşebilecek bir yapıya sahiptir.¹ Her ne kadar postmodernizm daha göreceli, çok yönlü bir gerçeklik anlayışı sunuyor olsa da geliştirdiği üst söylemler sayesinde bireyin-toplumun yaşamında hem Tanrı'ya yer açabilmekte hem de çoklu öznellikleri ve farklılıkları içinde barındırabilmektedir.² Postmodernizm özellikle 20. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış sanat, felsefe, mimarlık ile edebiyat gibi alanlarda etkili olmuştur. “Post” ön eki İngilizce’de “sonrası” anlamına gelir. Bu yaklaşım modernizmin ardından onun ortaya çıkardığı sorunlara karşı bir çözüm arayışı olarak değerlendirilebilir. Modernizm ise günlük yaşamın rutinleşmesi, dinî değerlerde gerileme, bireysel yaşam biçimlerinin çeşitlenmesi, şehirleşmenin artması, bilimin ve teknolojinin hayatın merkezine yerleşmesi gibi unsurlarla şekillenmiş kapitalist sistemin sürekli dönüşümüne paralel olarak gelişmiştir.³

Modernizm “Aydınlanma Çağı” ile birlikte ortaya çıkan bir olgudur. Türkçe’de sıklıkla “Batılılaşma” ya da “Garplılaşma” şeklinde karşılık bulmuş özellikle Osmanlı ile Cumhuriyet dönemlerinde Batı’nın gelişmişlik seviyesine ulaşma çabalarını ifade eden siyasî, kültürel ve sosyal dönüşüm hareketlerini kapsar. Bu yönüyle modernizm Batı dışındaki toplumların kalkınma ve ilerleme arzusunu temsil eden bir anlayış biçimi olarak karşımıza çıkar.⁴

¹ Murat Yıldırım, “Modernizm, Postmodernizm Ve Kamu Yönetimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 7;1, (2010), 703-719.

² İsmail Albayrak, *Klâsik Modernizmde Kur’ân’a Yaklaşımlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2010), 22-23.

³ Harun Kırılmaz-Fatma Ayparçası, “Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları”, *İnsan&İnsan Dergisi* 3; 8, (2016), 34.

⁴ M. Şükrü Hanioglu, “Batılılaşma”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1992), 5/148.

Alman sosyolog Max Weber'e göre modernleşme özellikle Doğu toplumları için bir zorunluluktur. Ona göre bu toplumlar modernleşerek Batılı bir düzeye erişmek zorundadır. Bu kapsamda modernite tarihin nihaî hedefi ve kaçınılmaz bir kaderi olarak sunulmaktadır. Böylece “modern” kavramı kimi zaman doğrudan “batılı” anlamında kullanılmaktadır.⁵

Modernizm demokrasi, hümanizm ve seküler değerler ekseninde şekillenmiş, insanı evrensel hakikat ölçütü hâline getiren kutsal olanı ikinci plana atan ve akli Tanrısal referanslardan bağımsızlaştıran bir düşünce sistemidir.⁶ Modernleşme bu çerçevede bir uygarlık seviyesine ulaşma hedefi taşıyan ve kaçınılmaz olarak kabul edilen değerlerin aktarım süreci olarak görülür.⁷ Ayrıca modernizm bireyin eleştirel ve analitik düşünme kapasitesini geliştirmeyi amaçlayan kültürel bir değişim projesidir. Uygulama açısından bakıldığında ise bu kuramsal çabanın 18. yüzyıldan itibaren toplum yapısında ve siyasal organizasyonlarda etkili hale geldiği görülür.⁸

İslâm düşünce tarihinde bilgi meselesi hem teorik hem metodolojik boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda İmam Mâtürîdî, insanın hakikate ulaşma sürecinde hangi imkânlarla sahip olduğunu belirlemeyi amaçlayan kapsamlı bir sistem geliştirmiştir. Onun bilgi anlayışı akıl, duyular ve doğru haber gibi temel kaynakları merkeze alırken bu kaynakların birbirini tamamlayıcı işlevini vurgular, düşünmenin rolünü epistemik bir zorunluluk olarak öne çıkarır. Bu çalışma literatür taraması çerçevesinde Mâtürîdî'nin temel eserleri, klasik kelam kaynakları ile Bekir Topaloğlu, Ömer Türker, Yusuf Şevki Yavuz, Ulrich Rudolph gibi çağdaş araştırmacılar tarafından kaleme alınan modern akademik çalışmalar ışığında İmam Mâtürîdî'nin bilgi anlayışını modern düşünce ve modernizm perspektifinde yeniden değerlendirerek çağdaş bağlamda uygulanabilirliğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Böylece Mâtürîdî'nin epistemolojisinin günümüz İslâm dünyasında dinî, kültürel ve toplumsal meselelerin anlaşılmasına ve çözüm üretilmesine katkı sağlayabilecek bakışı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda Mâtürîdî'nin akıl-vahiy ilişkisine dair yaklaşımı tarihsel bağlamı içerisinde değerlendirilmiş, bu

⁵ Kırılmaz-Ayparçası, “Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları”, 33-34.

⁶ İsmail Albayrak, *Klâsik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*, 15-16.

⁷ Ahmet Davutoğlu, “Kültürler Arası Etkileşim ve Medeniyetlerin Ben İdraki”, *Medeniyet Tasavvuru* (1), (2014), 10.

⁸ Murat Yıldırım, “Modernizm, Postmodernizm Ve Kamu Yönetimi”, 705.

yaklaşımın günümüz İslâm dünyasındaki fikrî ve toplumsal sorunlara yönelik sunduğu çözüm potansiyeli analitik bir yöntemle ele alınmıştır. Çalışma yorumlayıcı bir yöntemle hem klasik İslâm düşüncesi hem de modern İslâmî söylemler arasında bir karşılaştırma yaparak Mâtürîdî düşüncesinin çağdaş bağlamda nasıl yeniden anlamlandırılabilirliğine odaklanmaktadır.

1. Aydınlanma Çağındaki Bazı Liberal Düşünürlerin Görüşleri

Aydınlanma dönemi düşünürlerinden D'Holbach doğayla tam bir uyum sağlayabilmenin yolunun dinin tümüyle terk edilmesinden geçtiğini savunmuştur. Voltaire ise toplumda ortaya çıkan her türlü olumsuzluğun temelinde Tanrı anlayışının bulunduğunu öne sürmüş ve bu düşünce dönemin entelektüel çevrelerinde yaygın bir tutum hâline gelmiştir. 1755 yılında Portekiz'in Lizbon kentinde gerçekleşen büyük depremin sonucunda yaklaşık 10.000 kişinin yaşamını yitirmesi ve şehrin büyük oranda yıkıma uğraması Voltaire'in teistik anlayışa karşı sert bir eleştiri geliştirmesine neden olmuştur. Olay karşısında "merhametli bir yaratıcı fikri bu felaketle nasıl bağdaştırılabilir?" sorusunu soran Voltaire, Tanrı'yı bu yıkımın sorumlusu olarak göstermiştir. Aynı dönemin önemli isimlerinden Max Weber de kamusal alan ile özel alan arasında bir ayırım yaparak dinin bireysel ve vicdanî bir mesele olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Weber'e göre din, devletin ve toplumun yapısal alanlarından ayrıştırılması gerekir.⁹

Modern sosyolojinin kurucu figürlerinden biri olan Weber bu bakış açısının kurumsallaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Modernizmin dünya görüşü "birey", "eleştiri" ve "akıl" gibi kavramların birbirinden ayrılmaz ilişkisine dayanır. Feodal topluma ait geleneksel ve mistik yapıları çözerek bireyi ve onun aklını yücelten bir toplumsal düzen inşa etmiştir. Modern düşünce, aydınlanmış bireylerin karşılıklı ilişkileri ve örgütlenmelerinin kurumsal yapılar aracılığıyla düzenlendiği akılcı bir dünya anlayışını temel alır. Bu anlayışa göre hakikat yorumlardan, değer yargılarından ve inanç sistemlerinden bağımsızdır. Modernizmin evrensel doğruları ve kesin bilgiye olan inancı yalnızca yöntemsel bir tercih değil aynı zamanda modern toplumun yapılanmasında temel belirleyici bir söylem olarak karşımıza çıkar. Geleneksel kamu yönetimi anlayışı da bu düşünsel çerçevenin yönetim alanındaki bir yansıması olup bürokratik örgütlenmeler aracılığıyla temsil edilmektedir. Bu bağlamda bürokrasi modernizmin yönetsel

⁹ İsmail Albayrak, *Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*, 17-20.

düzlemdeki uygulama alanıdır. Bürokratik yapılar, akıl ve rasyonalite temelinde işleyen sistemler olarak tasarlanmıştır. Bununla birlikte postmodernizm, modernizmin olgucu ve akılcı perspektifine karşı eleştirel bir duruş geliştirir. Gerçekliği, nesnel ve sabit bir varlık olarak değil inşa edilen, anlamlandırılan ve sürekli dönüşüm hâlinde olan bir süreç olarak değerlendirir. Modernist değerleri sorgulayan postmodern düşünce bunların yerine geçebilecek yeni, kapsayıcı ve evrensel bir toplumsal sistem önerme iddiasında bulunmaz. Bu açıdan postmodernistler, zaman zaman modernizmin karşıtları değil onun sofist yorumlayıcıları olarak değerlendirilmektedir. Postmodern söylem, yönetim kuramları açısından değerlendirildiğinde ise bürokratik modelin temelini sarsmış modern yönetim anlayışına karşı çok merkezli, çoğulcu ve göreceli yaklaşımlar geliştirmiştir.¹⁰

2. Modernizmin İslâm Dünyasındaki Yansımaları

İlk dönem müslümanlar arasında ortaya çıkan düşünsel ayrışmaların oluşumunda fetihler sonucunda farklı kültürler, felsefî akımlar ve inanç sistemleriyle temas kurulmasının önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Günümüzde de benzer biçimde küreselleşmenin yaygın etkileri ve dijital teknolojideki hızlı gelişmeler müslüman toplulukların karşısına yeni dinî sorular ve meseleler çıkarmakta, farklı yorum ve yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.¹¹ Bu bağlamda din ile medeniyet arasında belli ölçüde bir uyumdan söz edilebilir. Bununla birlikte din çoğu zaman maddî değerlere yönelen insanın manevî tepkisi olarak anlaşılmıştır. Uhrevî hayat maddî dünya karşısında konumlandırılmış, şimdiki zamanın hazları yerine âhiret inancı ön plana çıkarılmıştır. Dünya nimetlerine düşkünlüğe karşılık Allah’a kulluk anlayışı bedeninin arzularına karşı ruhsal arınma ideali öne çıkmıştır. Bu çerçevede büyük dinî gelenekler ve irfânî/ahlakî okulların çoğu bu karşıt eğilimler üzerine şekillenmiştir. Antik inanç sistemlerinde görülen madde ve haz karşıtı ruhu yücelten ve dünyadan el etek çekmeyi ahlakî bir üstünlük olarak sunan yaklaşımın kökeni aşırı hazcılığa, dünyaperestliğe ve güç tutkusuna karşı bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Örneğin, Hristiyanlık öğretisi Roma İmparatorluğu’nun aşırı dünyevîleşmiş yaşam tarzına karşı bir uyarı ve dönüşüm hareketi olarak doğmuştur. Benzer şekilde dört halife döneminden sonra iktidara gelen müslüman yönetici sınıfın da lükse, zevke ve gösterişli yaşama yöneldiği görülmüştür. Bu gelişmeler karşısında İslâm kültüründe diğer bazı dinî geleneklerde olduğu gibi zühd ve dünyadan

¹⁰ Murat Yıldırım, “Modernizm, Postmodernizm Ve Kamu Yönetimi”, 716.

¹¹ Recep Ardoğan (ed.), “Günümüz Kelam Problemleri” (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 17.

uzak durma eğilimleri yaygınlık kazanmıştır. Ancak burada önemli bir ayırım yapmak gerekir. İlk dönem İslâm anlayışında dünya ve âhiret arasında mutlak bir çelişki bulunmaz. Aksine bu iki boyut insanın gelişim sürecinde birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilir. Başka bir deyişle dünya hayatı ve âhiret inancı İslâm'ın ilk dönemlerinde bir çatışma değil bir denge ilişkisi içindedir.¹²

Modernizm düşüncesi yaklaşık üç yüz yıldır müslüman aydınların gündemini meşgul etmektedir. Bu süre zarfında İslâm dünyası derin bir siyasî, entelektüel, toplumsal ve ekonomik krizin etkisi altında kalmıştır. Günümüzde dahi bu kriz tüm yönleriyle aşılmış değildir. Bu sürecin önemli bir boyutunu Batılı güçlerin etkisi oluşturmaktadır. Bu etki, müslüman ülkelerin zayıflamasına ve birçok geleneksel kurumun, kültürel yapının bozulmasına yol açmıştır. Örneğin, İngilizlerin kurduğu “Doğu Hindistan Şirketi”, Hindistan’ın sistematik biçimde sömürülmesine aracılık etmiş, bunun yanı sıra misyonerlik faaliyetleri yürüterek yetim ve yoksul çocukların Hristiyanlaştırılmasına neden olmuştur. Batılılar bölgede açtıkları eğitim kurumları aracılığıyla kendi düşünsel değerlerini yaymayı başarmışlardır. İngilizcenin kamu kurumlarında ve eğitim sisteminde hâkim dil haline getirilmesi ise müslümanların statü ve ayrıcalıklarını kaybetmesine neden olmuştur. Bu süreçte müslüman halklar hem maddî güçlerini hem de sosyal konumlarını yitirirken bölgenin egemenliği kademeli olarak Hindu toplumunun lehine değişmiştir. Benzer etkiler Arap coğrafyasında da gözlemlenmiştir. Bu minvalde 1728 yılında Lübnan’da açılan ve “Maruni kolejleri” olarak bilinen okullar Batılı ideolojilerin yayılmasında etkili olmuştur. Bu dönemde Lübnanlı entelektüel Butrüs el-Büstânî, Arap milliyetçiliğine dayalı bir okul kurmuş ve bu oluşum Batı kökenli milliyetçilik anlayışının bölgede güç kazanmasına katkı sağlamıştır. Arap Hristiyanlar, Paris ve Roma’daki kilise okullarında eğitim görmüş ve dönüşlerinde Batılı düşünce biçimlerini kendi toplumlarına aktarmışlardır. Sadece eğitim değil basın yoluyla da Batı yanlısı fikirlerin topluma nüfuz ettirilmesi amaçlanmıştır. İran’dan ve Rusya’dan gelen devrimci yazarlar bu alanda halkı etkilemeyi başarmıştır. Osmanlı döneminde yayımlanan “*Cerîde-i Havâdis*” gazetesi İngiliz diplomat ve gazeteci William Churchill tarafından çıkarılmıştır. Onunla birlikte çalışan “*Tercümân-ı Ahvâl*” gazetesini yayımlayan ekip ise Batı’da eğitim almış Osmanlı aydınlarından oluşmaktaydı. Bu durum modernizmin Osmanlı entelijansiyası

¹² Ali Şeriati, *İslam Nedir Muhammed Kimdir* (Ankara: Fecr Yayınları, 7. Baskı, 2018), 49-50.

üzerindeki etkisini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Modernist ideolojilerin ekonomi, eğitim ve basın gibi alanlarda etkili araçlar aracılığıyla toplumsal dönüşümleri yönlendirdiği görülmektedir. Osmanlı’da yürütülen modernleşme çabaları ise kimi zaman Avrupai anlayışlara kimi zaman da geleneksel İslâm hukuku ile yönetim anlayışlarına referansla şekillenmiştir ve bu bağlamda seçmeci bir değişim stratejisi izlenmiştir. Dikkat çeken bir başka husus İslâm dünyasında ortaya çıkan modernleşme hareketlerinin genellikle dinî çerçevede anlamlandırılmasıdır. Yani bu dönüşüm süreçleri yalnızca seküler bir değişim değil aynı zamanda Kur’ân ve sünnetin çağın şartlarına göre yeniden yorumlanmasını içeren bir zihinsel yenilenmeyi de içermektedir. Bu noktada din âlimlerinin rolü oldukça belirleyicidir.

Osmanlı ulemasının modernleşme hareketlerini kısmen desteklediği bilinmektedir. Bununla birlikte zaman zaman bu değişimlere muhalefet ettikleri için suçlandıkları da görülmektedir. Bu durum İslâm dünyasında modernleşme deneyiminin çoğu zaman trajik bazen de ironik bir boyut kazandığını göstermektedir. Aynı eğilim yalnızca Osmanlı’da değil diğer müslüman coğrafyalardaki din bilginleri arasında da gözlemlenebilir. Batı’da yetişmiş müslüman entelektüeller geldikleri ülkelerde toplumsal ve siyasal hayata yön vermeye başladıklarında geleneksel ulemânın otoritesini sarsmış ve yeni bir elit sınıfın doğuşuna zemin hazırlamışlardır. Örneğin, 1826-1836 yılları arasında Paris’te yaşayan Mısırlı âlim Rifaa el-Tahtavî, İslâm fikhının ilkelerini Batı medeniyetinin hukuk sisteminde yer alan akılcı kurallarla karşılaştırarak yorumlamıştır. Ayrıca müslümanların din sevgisini Batılıların vatan sevgisiyle özdeşleştirmesi anlam kaymasının tipik bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Bazı müslüman düşünürler Batı dünyasının çağdaş değerlerini benimseyebilmek yüzeyselle birlikte yapısal bir dönüşümün gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu çerçevede Kur’ân-ı Kerim’in yeniden yorumlanması gerektiği fikri öne çıkmış ve modernleşme süreci ile Kur’ân yorumları arasında güçlü bir bağ kurulmuştur. Bu bağın göz ardı edilmesi geleneksel tefsir ile çağdaş yaklaşımlar arasındaki dengeyi zedeleyebilmektedir. Bazı âlimler “*Ehl-i kitap*” kavramını olumlu bir yaklaşımla yorumlarken başka düşünürler bu grupların kutsal kitaplarının tahrif edilmediğini savunarak farklı bir duruş sergilemişlerdir. Bunun ötesinde kimi yorumcular yeni bir vatandaşlık modeli geliştirerek modern devlet anlayışını İslâmî kavramlarla ilişkilendirme çabasına girmişlerdir. Bu tür yaklaşımlar, modern devlet fikrinin dinî metinlerle olan bağını tartışmaya açmaktadır. Osmanlı aydınlarının da benzer yaklaşımlar

geliştirdiği bilinmektedir. Özetle modernleşme süreci İslâm dünyasında yalnızca yüzeysel değil, çok katmanlı ve köklü bir dönüşüm yaratmıştır.¹³

Hiçbir mûcize, tesadüf ya da kahraman bir toplumu köklü anlamda değiştiremez. Tarih ve toplum durağan kurallar ya da yerleşik gelenekler doğrultusunda evrilir. Bu eğilimi kavramak bizim görevimizdir. İslâm’ın temel yönelimi daima insana yöneliktir ve bu da toplumun asıl yapı taşının insan olduğunu gösterir. Öte yandan gelenek, tarihçi ve sosyoloğun müdahalesinden bağımsız olarak varlığını sürdüren insanî, toplumsal normları ifade eder. Tıpkı doğadaki canlılarda olan biyolojik yasalar gibi toplumların da belirli kurallara tâbi olduğu açıktır. Dolayısıyla tarih, kahramanların kurduğu bir tiyatro değil sabit kaideler üzerine inşa edilmiş ve kendi mantığıyla işleyen bir süreçtir. Ne bir deha ne de bir kahraman bir medeniyetin çöküşünü durdurabilir. Çünkü medeniyetin yükselişi aynı zamanda düşüşünü de içerir. Güç azalıp çöküş unsurları yükseldiğinde toplum sonraki kuşağa bayrağı devreder. İşte tarih ve toplumun seyri bu yolda ilerler ve bu kanunları keşfetmek ise bizim tarihi aklımızı oluşturur.¹⁴

Yeni bir medeniyet ben-idraki ancak kapsamlı bir bilinç, sağlam bir bilgi temeli ve tutarlı davranış normlarıyla oluşabilir.¹⁵ Bu noktada müslüman toplumların benlik bilincinin (kelâm disiplini aracılığıyla) ümmet bilincini ve temel değerleri inşa etmede belirleyici bir rol oynaması gerekir. Bu aklın yanı sıra bilincin de geliştirilmesine bağlıdır. Başka bir deyişle müslüman birey bilgi, istidlâl ve bilinç üçlüsüyle donanmalıdır. Çünkü modern bilimsel paradigma onu kendi temeline indirgemedikçe din gibi kurumlara alan tanımamakta, kendi paradigmaları doğrultusunda onları araçsallaştırmaktadır.¹⁶ Bu nedenle müslüman bireyler dinî kaynakları referans alarak haber ve nakil aracılığıyla her zaman aklın hâkimiyetine başvurmalıdır.

Aydınlanma Çağı sonrası dönemde özellikle hadis eleştirileri bağlamında sıkça kullanılan “inkâr” kelimesiyle ilgili bazı yanlış anlaşılmalara açıklık getirmek gerekmektedir. “İnkâr” kelimesi hem zihinsel çağrışımları hem de ön kabule dayalı kullanımı nedeniyle bilimsel bir terim olarak uygun değildir. Dini literatürde genellikle “Allah’ın varlığının ya da diğer inanç esaslarının iradî olarak reddi” anlamında kullanılır. Bu nedenle sünnet

¹³ İsmail Albayrak, *Klâsik Modernizmde Kur’ân’a Yaklaşımlar*, 23-30.

¹⁴ Ali Şeriati, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 52-53.

¹⁵ Ahmet Davutoğlu, “Kültürler Arası Etkileşim ve Medeniyetlerin Ben İdraki”, 13.

¹⁶ Ardoğan, *Günümüz Kelam Problemleri*, 18-19.

bağlamında da “inkâr” ancak iradî bir tercihi ifade ediyorsa kullanılmalıdır. Çağdaş hadis incelemelerinde ise bilinçli bir sünnet karşıtlığı söz konusu değilse “inkâr” yerine “tenkid” kelimesinin tercih edilmesi daha uygundur.¹⁷ Batı kaynaklı şarkiyatçılık nedeniyle İslâm dünyasında hadis çalışmaları önce tespit sonra tenkit aşamasına geçmiştir. Ardından müslüman aydınlar ile Batı’daki modern eleştirel refleksler paralel bir seyir izlemiş, ancak Batılı hadis araştırmacıları zaman zaman kendi ideolojik altyapılarına göre değerlendirme yapmaktan imtina etmemiştir. Metodolojik hadis eleştirileri halâ aydınlanma dönemi epistemolojisinin izlerini taşımakta; akılcı, tarihselci, maddeci ve sebep-sonuç ilişkilerine dayalı bir yaklaşımı sürdürmektedir. Tasavvufî düşünceye sahip yazarlardan farklı olarak İzmirli İsmail Hakkı modern kelâm ve İslâm felsefesi tarihi alanında eserler vermiştir. Üniversite profesörü olan bu düşünür fıkıh metodolojisinde de modern yaklaşımlar geliştirmiştir. “*Yeni İlm-i Kelâm*” (İstanbul, 1939) adlı eseri klasik konuları Batı felsefeleri ışığında yeniden değerlendirmeye yönelik bir çalışmadır. Ölümünden sonra yayımlanan “*İslâm Mütefekkirleri ile Garb Mütefekkirleri Arasında Mukayese*” (Ankara, 1952) adlı risalesi ise İslâm düşünürlerini Batılı filozoflarla karşılaştırarak özgün fikirlerini ortaya koyar ve müslüman düşünürlerin teorik üstünlüğüne vurgu yapar.¹⁸

3. İmam Mâtürîdî’de Bilgi Teorisi

İslâmî gelenekte bilgi sorununu hem teorik hem metodolojik boyutlarıyla ele alan isimlerden biri de İmam Mâtürîdî’dir. Onun bilgi anlayışı, insanın doğruya ulaşma sürecinde hangi imkânlarla sahip olduğunu belirlemeyi amaçlayan kapsamlı bir çabaya dayanır. Mâtürîdî bilgi kaynaklarının niteliğini tartışırken, bunların hakikati temellendirme gücünü merkeze alan rasyonel bir yaklaşım geliştirir. Bu çerçevede akıl, duyular ve güvenilir haber arasındaki ilişkiyi yeniden yorumlayarak epistemolojiyi sadece teorik bir alan olmaktan çıkarıp, inanç ve düşüncenin sağlam bir zemine oturtulması için gerekli bir disiplin hâline getirir. Bu bölüm, Mâtürîdî’nin bilgi tasavvurunu ortaya koyarak onun kelâmî düşünceye kazandırdığı metodolojik katkıları değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

¹⁷ İbrahim Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma ve hadis tartışmaları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Baskı, 2015), 348, 357.

¹⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *İslâm Mütefekkirleri ile Garb Mütefekkirleri Arasında Mukayese* (Ankara: DİB Yayınları, 5. Baskı, 1977), 9-15; İlhan Kutluer, *Batılılaşma* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1992), 5, 157.

İmam Mâtürîdî, bilgi kaynaklarını ele alırken yanıltıcı veya güvenilirlikten yoksun bilgi araçlarını da tartışır. Eserinin mukaddimesinde insanların “faydalı, doğru ve güzel olanı onun zıddından ayırt etmeye yarayan yollar” konusunda ihtilafa düştüğünü belirterek bu tartışmalı araçlara dikkat çeker. Kalbe doğan sezgiler, ilham, kura çekme yöntemi ve fizyonomi gibi uygulamalar tarih boyunca bazı çevrelerce bilgiye ulaşmanın yolları olarak görülmüş olsa da Mâtürîdî bunların güvenilir bir epistemik dayanak oluşturmadığını vurgular. Ona göre bu tür yöntemler, nesnel ölçütlere dayanmadıkları ve herkes için aynı sonucu üretmedikleri için sağlam bilgi kaynağı olarak kabul edilemez. Duyular, akıl ve doğru haber gibi temellendirilebilir bilgi yollarının aksine sezgi veya rastlantıya dayanan bu araçlar doğruluğu sınanabilir bir epistemik çerçeve sunmaz. Bu nedenle Mâtürîdî söz konusu yöntemleri bilginin asli vasıtaları arasında değerlendirmeyerek epistemolojisini subjektif unsurlardan arındırılmış rasyonel bir zemine oturtur.¹⁹

Ehl-i sünnet düşüncesinde insanın bilgiye ulaşma imkânları üç temel başlık altında toplanır: sağlam duyular, doğru haber ve aklî istidlâl. Bu tasnif hem insanın epistemik kapasitesini sınırlarıyla birlikte ortaya koyar hem de bilginin güvenilirliğini temellendirmeyi amaçlar. İlk kaynak olan duyular, işitme, görme, koklama, tatma ve dokunma şeklinde beş sınıfa ayrılır. Her bir duyunun kendine özgü bir algı sahası bulunmaktadır ve bu sahalar birbirleriyle karışmaz. Dolayısıyla duyular ancak kendi mâhiyetlerine uygun nesne ve olguları algıladıkları ölçüde bilgi kaynağı olarak değerlidir. Duyusal verilerin güvenilirliği bu fonksiyonun doğru ve yerinde kullanımına bağlıdır. İkinci bilgi kaynağı olan doğru haber ise iki kısımda ele alınır. Bunlardan ilki mütevâtir haberdur. Çok sayıda ve yalan üzerinde birleşmeleri aklen mümkün olmayan kişi topluluklarının aktardığı bu tür haberler “zarurî bilgi” doğurur. Tarihî şahsiyetler, uzak ülkelerin varlığı veya geçmiş toplumlara ilişkin genel bilgiler bu kapsama girer; zira bunlar bireysel gözlemle değil güvenilir bir şekilde aktarılan toplu haberle bilinir. Doğru haberin ikinci kısmını ise peygamberlerin mûcizeyle desteklenen haberleri oluşturur. Mûcize, peygamberin doğruluğuna delil teşkil ettiğinden onun bildirdiği haberler de kesinlik ifade eder. Bu kesinlik doğrudan duyusal tecrübeye dayanmamakla birlikte mûcize ile kurulan ilişki üzerinden aklî bir çıkarımı gerektirir. Bu yönüyle söz konusu

¹⁹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhid*, çev. Tahir Uluç (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 25.

haber, hem naklin hem aklın birlikte işlediği bir bilgi türüdür. Üçüncü bilgi yolu olan aklî tefekkür, insanın düşünme, kıyaslama ve çıkarımda bulunma yetisiyle ulaştığı bilgileri ifade eder. Aklın bu fonksiyonu duyuların aktardığı verileri anlamlandırır, haberin doğruluğunu değerlendirir ve varlık hakkında bağımsız bir kavrayış sağlar. Böylece akıl, hem diğer bilgi yollarının denetlenmesinde hem de metafizik ve kalamî meselelerin anlaşılmasında vazgeçilmez bir konuma sahiptir.²⁰

Mâtürîdî, bilgi edinme yolları arasında aklın merkezî bir konumda olduğunu vurgular ve duyularla haberin doğruluğunun da ancak akıl aracılığıyla değerlendirilebileceğini savunur. Ona göre insan duyu organlarıyla doğrudan algılanamayacak kadar küçük (zerre kadar) ya da çok uzak konumda bulunan nesnelere ilişkin bilgiyi ancak akıl yoluyla elde edebilir. Ayrıca fiziksel dünyadaki nesneler arasındaki mesafe ya da hacim farkları duyuların algı kapasitesini sınırlayabilir. Bu da algının ya tamamen eksik kalmasına ya da yanlış yorumlanmasına neden olabilir. Bu tür durumlarda akıl devreye girerek duyulardan gelen bilgiyi analiz eder, doğruluğunu denetler ve gerekirse düzeltir.²¹

Mâtürîdî'ye göre bir haberin bilgi niteliği taşıyıp taşımadığını bedîhî bir şekilde herhangi bir ek delile dayanmadan kabul etmek mümkün değildir. Bu nedenle haberlerin doğruluğunu değerlendirmek için de nazar ve istidlâl gibi akıl yürütme yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir.²² Mâtürîdî, akla verdiği önemin yanı sıra onun sınırlarını çizmekten de geri durmaz. Ona göre akıl, Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte ilâhî mâhiyet hakkında kesin bilgi sunma yetisine sahip değildir. Akıl, âhiret, ceza ve mükâfat gibi kavramların gerekliliğini kavrayabilir ancak bu kavramların özüne dair bilgi veremez. Ayrıca insan akılla yaratıcıya şükretmenin zorunlu olduğunu anlayabilir, ancak tövbe, şükür ve ibadet gibi fiilî yükümlülüklerin nasıl yerine getirileceği konusunda aklın doğrudan bir açıklama sağlaması mümkün değildir.²³

Fayda ve zarar ilişkisini doğru biçimde kavramak, doğru davranışı yanlış olandan ayırmak ve toplumsal hayatı düzenleyen ilkeleri belirlemek ancak düşünce ile mümkündür. İnsanların yöneticilik, toplumu ıslah etme ve adaletli davranma gibi özellikleri de aklî muhakeme yoluyla gelişir. Şüphe durumlarında başvurulacak ilk

²⁰ Nûreddin Sabunî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 49; Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 26-28.

²¹ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 13-15.

²² Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 62-65.

²³ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 278.

yöntem de yine kesin bir araştırma ve düşünme sürecidir. Ehl-i sünnet geleneğinin kurucu figürlerinden biri olarak kabul edilen İmam Mâtürîdî, bilgi kaynaklarını duyular, doğru haber ve akıl şeklindeki klasik tasnifin ötesine taşıyarak “düşünme” kavramına özel bir vurgu yapar. Ona göre düşünme sadece bağımsız bir bilgi kaynağı değil aynı zamanda diğer bilgi yollarının doğru biçimde işlemlerini mümkün kılan tamamlayıcı bir epistemik faaliyettir. Mâtürîdî, düşünme ile elde edilen bilginin zorunluluğunu birkaç nedene dayandırır. Öncelikle duyuların ve haberlerin sağladığı bilginin doğru biçimde değerlendirilebilmesi düşünme faaliyetine bağlıdır. Zira duyuların algılamakta yetersiz kaldığı durumlar (çok küçük veya çok uzak nesneler) ancak nazarî kavrayışla anlamlandırılabilir. Aynı şekilde doğruluk ve yanlışlık ihtimali taşıyan haberler de ancak aklî muhakemeye ayırt edilir. Bu nedenle düşünme duyusal ve naklî bilginin sıhhatini sınavan bir filtre işlevi görür. Ayrıca O, peygamberlerin mucizeleriyle sihirbazların gözbağcılıklarını ayırt etmenin de düşünceyi zorunlu kıldığını belirtir. Mucize ile sihir arasındaki fark ilk bakışta herkes için açık olmayabilir. Hak ile bâtılın birbirinden ayrılması, ancak aklın rehberliğinde gerçekleştirilebilir. Böylelikle hakikat kendi ışığıyla belirginleşirken, bâtıl da aklın süzgecinden geçirildiğinde karanlığıyla meydana çıkar. Mâtürîdî, Kur’ân’ın çeşitli âyetlerine dayanarak düşünmenin ilahî bir emir olduğunu vurgular. Kâinatta sergilenen varlık düzeni, insanın dış dünyada karşılaştığı âyetler ve yaratılışa dair dikkat çekici örnekler insanı tefekküre yöneltir.²⁴ Bu âyetler sadece bilgi aktarmayı değil aynı zamanda düşünerek ibret almayı zorunlu kılar. Dolayısıyla tefekkür hem epistemik bir yöntem hem de dinî bir sorumluluk olarak ortaya çıkar. Mâtürîdî’nin dikkat çektiği önemli bir nokta düşünmeyi inkâr eden bir kimsenin bile inkârını temellendirmek için düşünmeye başvurmak zorunda kalmasıdır. Bu durum, düşünmenin zorunluluğunu bizzat düşünmeyi reddeden kişi üzerinden kanıtlayan bir tür “kendini geçersiz kılma” (self-refutation) örneğidir. Kaldı ki ona göre varlık âlemi başlı başına bir hikmetler bütünüdür. Âlemdeki düzen yaratılmış veya kadîm olup olmadığına ilişkin tartışmalar ve varlıkların gayeli oluşu gibi metafizik meseleler ancak düşünme yoluyla kavranabilir. Dolayısıyla yaratılmışların taşıdığı hikmetin bilinmesi aklî tefekkürle mümkündür.

²⁴ Fussilet 41/53-54; Gâşîye 88/17-20, Bakara 2/164, Zâriyât 51/20-21.

Bununla birlikte insan Mâtürîdî'ye göre hem tabiat hem akıl temelinde yaratılmıştır. Bu iki yön çoğu zaman uyumlu olsa da kimi durumlarda birbirine karşıt olabilir. Örneğin aklın iyi olarak belirlediği bir şey insanın doğal eğilimleri tarafından her zaman talep edilmeyebilir. Aynı şekilde aklın çirkin saydığı bir fiil tabiatın hoşuna gidebilir. Bu sebeple insanın hangi davranışın gerçekten iyi ya da kötü olduğunu tespit edebilmesinin yegâne yolu aklını işletip düşünmesi yani tefekkür etmesidir.²⁵

Neticede Ehl-i sünnet epistemolojisi bilgi kaynaklarını birbirinden bağımsız değil birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak konumlandırır. Duyular olgusal temeli doğru haber tarihî ve vahyî bilgiyi, akıl ise bütün bu verilerin değerlendirilmesini ve sistematik hale getirilmesini mümkün kılar. Böylece insanın hakikate ulaşması için çok boyutlu ve dengeli bir epistemik çerçeve ortaya konmuş olur. Mâtürîdî bilgi edinme yollarını sadece duyular, haber ve akılla sınırlamayıp düşünmeyi bütün bu yolların işlevselliğini sağlayan ve hakikatin idrakini mümkün kılan temel bir epistemik ilke olarak sistemine dahil eder. Böylece düşünme, hem bilginin elde edilmesinde hem de insanın varlıkla, kendisi ve Allah ile ilişkisini anlamasında merkezî bir rol kazanır.

Bazı fırkalar bilgi kaynaklarına ilişkin radikal reddiyeler geliştirmiştir. Sofistler, bilginin tüm yollarını geçersiz sayarak epistemik inkâra yönelmiş; Sümeniyye ve Berâhime haber bilgisini güvenilir bir kaynak olarak görmemiştir. Buna karşılık Bâtınîler, Râfızîler ve Müşebbihe aklın bilgi değeri taşımadığını iddia etmiş ve aklî hükümler arasındaki görüş ayrılıklarını bu iddiaya delil göstermişlerdir. Nûreddin es-Sâbûnî bu yaklaşımı temelden eleştirir. Ona göre “aklın hükümleri çelişkilidir” iddiası ancak akıl yoluyla tespit edilebilir. Dolayısıyla aklı kullanarak aklı geçersiz saymak açık bir tutarsızlıktır. Haber yoluyla böyle bir iddia temellendirildiğinde ise haberin doğruluğunun yine akılla değerlendirildiği açıktır. Duyulara dayandırmak da mümkün değildir. Çünkü duyular soyut bir kavram olan aklın geçerliliği hakkında doğrudan bilgi vermez. Sâbûnî'nin bu değerlendirmesi bilgi yollarını tümüyle reddeden yaklaşımların kendi kendini geçersiz kıldığını ve sağlam bir epistemik temele sahip olmadığını gösterir.²⁶

²⁵ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 28-30.

²⁶ Sabunî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, 50; Abdulkâhir Bağdâdî, *Ehl-i Sünnet Akâidi Kitâbu Usûli'd-Dîn*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 37-38.

Sonuç olarak Mâtürîdî sezgi ve rastlantı temelli yöntemleri dışlayarak bilginin ancak akıl, duyular ve güvenilir haberle temellendirilebileceğini savunur. Düşünmeyi ise bu kaynakların tamamlayıcısı ve doğrulayıcısı olarak merkeze yerleştirir. Böylece hem kelimî meselelerde hem de varlık anlayışında aklî muhakemenin zorunlu olduğu vurgulanır. Ayrıca bilgi kaynaklarını tümüyle reddeden yaklaşımların kendi içinde tutarsız olduğu ortaya konur. Bu çerçevede Mâtürîdî epistemolojisi rasyonel temellendirmeyi merkeze alan dengeli bir bilgi teorisi olarak değerlendirilebilir.

4. İmam Mâtürîdî'nin Dini Yorumlama Metodu

İnsan zihninin mahiyeti üzerine yapılan geleneksel sınıflandırmalarda aklın beş farklı düzlemde ele alındığı görülmektedir. Buna göre her kişinin fıtraten sahip olduğu temel aklın yanında eğitim ve tecrübe yoluyla geliştirilebilen aklî kapasite bulunmaktadır. Bunun ötesinde inananlara ilâhî bir lütuf olarak verilen ve kalbi idraki derinleştiren bir akıl türünden söz edilir. Peygamberlere özgü olan ve vahyi anlama ile iletme sorumluluğunu mümkün kılan üstün aklî yeti ise bu tasnifte ayrı bir mertebe olarak yer alır. Hz. Muhammed'e (a.s) nispet edilen ve ona eşsiz bir ahlâk, fıtrat ve istisnâî bir zihinsel derinlik kazandırdığı kabul edilen seçkin akıl türü en yüksek basamak olarak tanımlanır.²⁷

İmam Mâtürîdî, dinin yorumlanmasında ve insanın en doğru şekilde dini anlamasında aklın önemine büyük bir vurgu yapmaktadır. Akıl sadece bilgi edinme yollarından biri olarak görmekle kalmaz, aynı zamanda diğer bilgi kaynaklarını da denetleyen bir mekanizma olarak kabul eder. Akıl, insanın dünyayı anlamasında temel bir araçtır ve onun yaratıcı potansiyelini doğru şekilde kullanması gerektiğini savunur. Bununla birlikte Mâtürîdî aklın mahiyetine dair herhangi bir net tanımlama yapmamış olsa da aklın çeşitli fonksiyonlarından ve özellikle dinin doğru bir şekilde anlaşılmasındaki rolünden sıkça söz eder. Ancak akla bir sınır koyarak bazı kavramların akıl tarafından bilinemeyeceğini de belirtir. Akıl, insanın bilgi edinme sürecinde büyük bir öneme sahipken bazı metafiziksel gerçeklikleri ve ahlakî hususları akıl sınırları içinde değerlendiremeyecek kadar sınırlıdır. Bu noktada İzmirli'nin görüşlerine de değinmek gerekir. İzmirli, aklın İslâm'daki yerini vurgulayarak düşünceye dayalı bir din olduğunu ifade eder. Ona göre, Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından getirilen İslâm dini “yakîn” (kesin bilgi), “burhan”

²⁷ Ulrich Rudolph, *Mâtürîdî*, çev. Özcan Taşçı (İstanbul:Litera Yayınları 2017), 195.

(delil), ilim, irfan, akıl ve fikir dini olarak tanımlanabilir. İslâm akıllı kuşkların ve vehimlerin zararlarından arındırmaya, bilgisizliği düşman olarak görmeye, yararlı ilimleri teşvik etmeye ve batıl hurafeleri reddetmeye yöneliktir. Müslümanların özünü ve sıfatlarını bilginin aydınlatıcı ışığıyla şekillendirmeyi amaçlayan İslâm insanı sadece dünyevî değil ahlakî olarak da en yüksek seviyeye taşımayı hedefler. İzmirli dinin sosyal yapıya dair öğretilerini de akıl süzgecinden geçirecek şekilde sunar. İslâm toplumsal düzenini sağlamak, adaletin her düzeyde uygulanmasını teşvik etmek, insanları eşitlik, özgürlük, iyilik ve mutluluk gibi değerlerle donatmak için bir sistem sunar.²⁸

Mâtürîdî'nin ve İzmirli'nin görüşlerinde akıl aynı zamanda bireysel ve toplumsal iyiliği sağlamanın da merkezi bir aracı olarak görülür. Bu düşünceler dinin özünü anlama ve yaşama biçimini şekillendiren önemli felsefî temelleri ortaya koymaktadır. Muhammed Abduh, çağdaş bir İslâm düşüncesi inşa etmenin gerekliliği konusunda Batı medeniyetiyle ilişkilerin önemine vurgu yapmaktadır. Abduh, Batı'nın bilim ve teknolojisinin benimsenmesini teşvik ederken bu medeniyetin dine aykırı olan unsurlarından uzak durulması gerektiğini belirtir. İslâm filozoflarının Kur'ân ve Sünnet'in rehberliğinde sanatı geliştirme ve kâinatın sırlarını keşfetme konusunda daha özgür bir şekilde hareket edebildiklerini savunur. Ancak Abduh'a göre Yunan düşüncesine özellikle de Eflatun ve Aristo'ya duyulan hayranlık bu düşünürlerin fikirlerine aşırı bağlılık, din âlimlerinin tepkisini çekerek ilâhiyat alanındaki tartışmalara girilmesine yol açmıştır. Bu da İslâm'ın ilim ve medeniyet alanındaki katkılarını zayıflatmıştır. Abduh bu hatalı yaklaşımların İslâm'ın ilim ve medeniyet yolunda daha etkin bir rol oynamasına engel teşkil ettiğini ifade eder.²⁹

4.1. Akıl-Nakil İlişkisi

İslâm düşünce tarihinde akıl ile vahiy arasındaki ilişki önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu mesele sem' ile akıl, nakil ile akıl, haber ile akıl gibi farklı kavram çiftleriyle ayrıca hadis karşısında re'y, nas karşısında kıyas, te'vil karşısında zâhiri anlayış, beyân karşısında burhân, irfân karşısında nazar gibi çeşitli ve bazen çatışan anlayış biçimleriyle ele alınmıştır.

²⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 23.

²⁹ M. Sait Özvarlı, *Muhammed Abduh* (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020), 30/ 485.

Mâtürîdî'ye göre hakikate ulaşma sürecinde akıl, hem vahyin gerçekliğini belirlemede başlangıç noktası olarak hem de vahyin muhtevasını kavramada temel bir araç olarak özel bir konuma sahiptir. Bu çerçevede akıl ile vahiy arasında doğrusal bir hiyerarşiden ziyade akıldan vahye, vahiyden tekrar akla yönelen karşılıklı ve döngüsel bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir. İlk aşamada akıl, vahyi temellendirerek onun kabulünü mümkün kılarak vahiy de aklî faaliyeti zorunlu kılıp teşvik ederek aklın işlevsel otoritesini teyit eder. Bununla birlikte Mâtürîdî'nin düşüncesinde söz konusu ilişki iki kaynağın sırayla devreye girdiği bir döngüden ibaret olmayıp akıl ve vahyin kesiştiği ve birbirini beslediği alanların varlığıyla daha kapsamlı bir yapı arz eder.³⁰

Düşünürler akıl ve vahiy arasındaki bağları açıklarken fikhî, akîdevî ve kelâmî yaklaşımlar doğrultusunda farklı görüşler geliştirmişlerdir. İslâm dünyasında Batı medeniyeti ve kültürünün etkisinin artmasıyla birlikte akıl-vahiy ilişkisine dair tartışmalarda yoğunlaşmıştır. Batı'da ise akıl ve vahiy arasındaki parçalanma daha derin ve etkili problemlere yol açmıştır. Günümüzde İslâm coğrafyasındaki entelektüeller fikir ayrılıklarının temelinde çoğunlukla vahiy ve akıl ilişkisine dair anlaşmazlıkların yattığını fark etmektedir. Bu ayrım teâruz ve yeterlilik problemleri şeklinde kendini göstermektedir. Bir yanda “bilginin tek kaynağı vahiydir” diyen muhafazakâr kesim bulunurken diğer yanda yenilikçi görüşleri savunan ve birey ile toplumun doğru yolu bulmasında aklın yeterli olduğunu öne süren bir grup yer almaktadır. Bu iki yaklaşım akıl ve vahiy arasında bir çatışmaya neden olmaktadır. Ancak vahiy ve akıl Allah'ın iki ayrı âyetidir ve hakikatte birbirleriyle çatışma içinde olmamaları gerekir. Dolayısıyla çatışmanın asıl nedeni insan faktörüdür. Gelenek içinde bu iki taraf kelâmî ve haşvî eğilimler olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan çatışma bu iki düşünce yönü arasındaki fikir ayrılığı şeklinde özetlenebilir. İmam Mâtürîdî dinî bilginin temel kaynakları olarak akıl ve nakli birlikte kabul eder. Sem' kavramı içinde sadece Kur'ân değil semavî kitaplar ve sünnet de yer alır. Filozofların “küçük âlem” olarak nitelendirdiği insan akıl sayesinde tabiatın birbirine uygun olan unsurlarını bir araya getirebilir ve zıt olanları ayırabilir. Bu sayede dış dünyadan hareketle nakle ihtiyaç duymadan Allah'ın varlığını kavrayabilir. Çünkü Allah'ın birliği ve O'na iman aklî içtihat ve muhakemeye mümkündür. Mâtürîdî'ye göre insan sadece soyut akıl vasıtasıyla yaratıcıyı ve sıfatlarını

³⁰ Hülya Alper, “İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği”, *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7; 2, (2010) 7-29.

anlayabilir. Allah’a iman etmek ise nakilden çok aklen zorunludur. Dolayısıyla akıl Allah’ın varlığını hem duyular hem de zihinsel kavrayış yoluyla temel alırken nakil bu anlayışın ayrıntılarını tamamlar.

Mâtürîdîye kelâm sisteminde aklın üstünlüğü kabul edilse de her türlü bilginin kaynağı olmadığı da vurgulanır. Aklın duyular gibi sınırları vardır. Arzu, alışkanlık, çevre, toplum gibi iç ve dış etkenler aklın doğru işleyişini etkileyebilir. Bu nedenle akıl genel ve evrensel ilkeleri kavrayabilir ancak somut, özel durumları anlamada yetersiz kalabilir. Aklın algıladığı genel bilgileri somutlaştıracak ve ayrıntılandırarak başka bir otorite gereklidir. İşte insan aklını doğru yola yönelten ve ona rehberlik eden bu otorite Mâtürîdî’ye göre peygamberlere vahiy yoluyla gelen ilahî hidayettir. Vahiy yoluyla gelen bu rehberliği reddeden tüm bilgilerin yalnızca akılla elde edilebileceğini savunan kişi aklın kapasitesinin çok üzerinde bir yük yüklemiş olur. Bu da aklın işlevine aykırı ve mantıksızdır. Çünkü aklın kendi başına mutlak bir yaptırım gücü yoktur. Dolayısıyla vahiy rehberliği olmadan akıl doğru bilgiye tam anlamıyla ulaşamaz. Akıl dinde temel bazı hükümlerin mesela yalanın yasaklanmasının kendi içsel muhakemesiyle kavranabileceğini anlayabilir ancak daha ayrıntılı dinî hükümler konusunda yetersizdir. Dinin detaylarını ortaya koymak peygamberlerin görevidir. Mâtürîdî ve takipçileri akıl ile nakil arasında dengeli bir ilişki kurmuşlardır. Onlara göre dinin hakikatlerini anlamak ve ondan faydalanmak için akla güvenmek zorunludur. Dine aykırı olmayan konularda aklın hükmü temel kabul edilmiştir. Bu sistemde ne akıl vahiy olmadan bağımsız bir şekilde var olabilir ne de vahiy akıl olmadan anlam kazanabilir. Başka bir ifadeyle Mâtürîdîlik ne aklın vahiy alanını tamamen dışladığı bir fideizm ne de vahyin aklın zaten bildiklerini sadece onayladığını iddia eden dinî sübjektivizm anlayışını benimsemiştir. Aksine akıl yalnızca Allah’ın varlığını bilmekle kalmaz aynı zamanda peygamberin mesajına zemin hazırlayan delilleri sunar, vahyedilen hakikatlere derinlemesine nüfuz eder ve onları savunmada önemli bir araç olur. Akıl evrensel boyutta Allah’ı, nübüvvetin zorunluluğunu ve ahlâki hükümleri kavrayabilir. Ancak somut, özel ve ayrıntılı bilgiler yalnızca peygamberlerin getirdiği vahiy yoluyla öğrenilir. Düşünen ve aklını kullanan kişi körü körüne otoriteye bağlanmak yerine Allah bilgisiyle bilinçli hareket eder. Bu her müslümanın yerine getirmesi gereken bir sorumluluktur. Sağlam ve doğru akıl yürütme yoluyla bilgiye ulaşmak mümkündür. İmam Mâtürîdî ve taraftarları akıl yürütmenin kurallarına uygun yapılmasının ardından bilginin ortaya çıkmasının ilahî bir âdete bağlı

olduğunu savunmuşlardır. Bilgi ve aklın işleyişi ne filozofların mantıksal zorunluluk anlayışına ne de Mu'tezile'nin doğal üretim yani tevlîd iddiasına dayanır. Aksine Allah'ın koyduğu âdetler gereği gerçekleşir.³¹ Mâtürîdî'ye göre vahyin sunduğu esaslar aklın ulaşmayı hedeflediği hakikatlerdir. Bu nedenle onun düşünce sisteminde akıl ve vahiy arasında bir çatışma veya karşıtlıktan söz etmek mümkün olmadığından aralarında bir "uzlaşma" arayışı da anlamlı değildir. Zira uzlaşma ancak ihtilafın varlığında geçerlidir. Mâtürîdî'ye göre akıl ile vahiy arasındaki ilişki uyum üzerine kuruludur. İnsan için esas olan bu uyumu idrak etmek ve hayatını her iki kaynağın yönlendirmesine uygun biçimde düzenlemektir. Böyle bir bütünlüğün sağlanması dünyada adaletin tesisine; âhirette ise ilâhî imtihanı başarıyla geçerek ebedî kurtuluşa ulaşmaya imkân tanır.³²

4.2. Mâtürîdî Düşüncesinde Modernizm Ve Medeniyet Algısı

İslâm medeniyetinin temel unsurları aynı zamanda İslâm dininin başlıca kaynaklarını oluşturur. Kur'ân, Allah tarafından gönderilen son vahiy olarak kabul edilirken Peygamber Efendimiz'in uygulamaları hem ilk müslüman topluluğun hem de klasik İslâm medeniyetinin temel yapı taşlarını meydana getirmiştir. İslâm mimarisi, sanat, kelâm, felsefe, tasavvuf, hukuk, siyasî yönetim biçimleri, ekonomik düzenlemeler kısa süre içinde gelişmiştir. Bunların tümü Kur'ân ve sünnetten beslenmiştir. Ayrıca İslâm'ın öğretisinde tevhid inancı ve peygamberlik inancı en temel ilkeleri oluşturur. Yaratıcı, mutlak bilgi ve güç sahibi olan Allah varlıkları sınamak ve kendi yüceliğini göstermek amacıyla kâinatı yaratmış ve bu amaç doğrultusunda çeşitli kurallar koymuştur. İnanç, adalet ve ahlâk esaslarına dayanan bu ilkeler hem evrensel düzeni hem de toplumun düzenini belirler. Bu prensiplerden sapıldığında dünya üzerinde kaos ve fitne ortaya çıkar, düzen bozulur ve yıkıcı sonuçlar doğar.³³

Günümüzde ne yazık ki insanlık bu temel değerlerin ihlâl edildiğine tanıklık etmektedir. İslâm'ın inşa ettiği ve bu yönüyle ilahî bir lütuf olarak kabul edilen büyük medeniyete karşı köklü bir bağlılık, güven ve sevgi yerleşmişken araya çekilen engeller bu bağları zayıflatmaktadır. İçinden çözümler üretemeyen bir yapıya dönüşen bu medeniyet dünya genelinde kaos ve huzursuzluğun yayılmasına sebep olmakta, kendi öz varlığını

³¹ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 57-67.

³² Hülya Alper, "İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği", 27.

³³ İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 44.

koruyamamakla kalmayıp çevresindeki farklı düşünce ve yaklaşımları değiştirme gücünü de kaybetmektedir. Bu durum geçmişteki güçlü potansiyeline dönük çeşitli sorunların yaşanmasına yol açmaktadır.³⁴

İnsanlığın sürekli olarak yeni medeniyetler arayışında olduğu bilinmektedir. İslâm dini ise insanı yaratıcı yeteneklerle donatılmış özel bir varlık olarak görür. İnsan bu potansiyelini gerçekleştirebilmesi için öncelikle bilgi edinmeye teşvik edilir. Bu çerçevede Kur’ân’da “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”³⁵ emri ile bilgiye davet edilmiştir. İslâm’ın bu emri kıyamete kadar sonsuzdur. Zira Mâtürîdî, “*Te’vilât*” ında söz konusu âyeti yorumlarken Allah’tan gelen vahyin herkese ve her bir kimseden diğerlerini yani tüm akıllı varlıkları kapsadığını ileri sürer.³⁶ Bu çerçevede insanın okuyup araştırması, modernitenin etkisinde kaybolmayıp kendini sürekli geliştirmesi hayata dair temel felsefesini teşkil eder. İnsanlık, tarihsel süreç içinde sürekli olarak yeni medeniyet arayışlarına girmiştir. Bu bağlamda İslâm insanı yaratıcı yeteneklerle donatılmış, bilgiye yönlendirilen ve sorumlu bir varlık olarak kabul eder. İslâm’ın temel prensiplerinden biri insanın hem kendi kişisel gelişimi hem de toplumun ilerlemesi için sürekli olarak bilgiye erişiminin sağlanmasıdır. Kur’ân-ı Kerim’de yer alan “*Yaratan Rabbinin adıyla oku*” (Alak, 96/1) emri bu çabanın en güçlü ve sembolik ifadesidir. Bu emir zamanla sınırlı kalmayıp kıyamete kadar sürecek bir çağrıdır ve insanın hayatının her anında bilgiye, araştırmaya ve öğrenmeye yönlendirilmesi gerektiğini vurgular. Mâtürîdî, “*Te’vilât*” adlı eserinde bu âyeti tefsir ederken Allah’tan gelen vahyin evrensel olduğunu ve yalnızca belirli bir grup insanla sınırlı kalmadığını aksine tüm akıl sahibi varlıkları kapsadığını ileri sürer. Bu yorum İslâm düşüncesinde bilginin ve aklın insanın gelişimi için temel araçlar olduğunu ortaya koyar.³⁷ Bu bağlamda insanın bilgi edinme ve araştırma süreci modernitenin etkisi altında kaybolmaktan ziyade onun doğru yönde evrimleşmesini sağlamak için sürekli bir gelişim süreci olarak kabul edilir. Dolayısıyla İslâm’ın bilgiye verdiği önem bireylerin kendilerini geliştirmeleri ve hayata dair derin bir felsefî anlayışa sahip olmaları için güçlü bir temel sunar.

³⁴ Ali Erbaş, *Bilişim Çağında İnsan Din ve Diyanet* (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 179.

³⁵ Alak 96/1.

³⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân Cilt:17*, çev. Mehmet Erdoğan-Bekir Topaloğlu (İstanbul:Ensar Yayınları, 2019), 289-290.

³⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân Cilt:17*, 289-290.

İslâm düşüncesinin medeniyetle ilgili temel anlayışında insanın değerli bir varlık olarak kabul edilmesi en ön planda yer almaktadır. İslâm'ın medeniyet anlayışı insanın hayatta kalma mücadelesini, yaşamını sürdürmesini ve bu süreci dengeli bir şekilde idame ettirmesini ön planda tutar. İslâm, tüm insanlığın barış içinde ve sağlıklı bir biçimde kendi varlıklarını gerçekleştirmelerini amaçlar. Bu amaca ulaşabilmek için akıl hayatın her safhasında geçmişten günümüze kadar önemli bir hakem olarak kabul edilmiştir. Ayrıca İslâm kültürü bireylerin takvaya dayalı bir yaşam sürmelerini esas alan bir değer sistemine sahiptir. Takva sadece bireysel değil toplumsal düzenin de temel taşlarından biridir. Kur'ân'da ki *"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."*³⁸ âyeti bu anlayışı açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu âyet insanları sadece sosyal ve kültürel kimliklerine göre değil takva ile değerlendirmenin önemini vurgular. Mâtürîdî'nin düşüncesinde takva kavramı sadece bir ahlâki erdem olarak değil aynı zamanda ideal insan modelinin bir yansıması olarak görülmektedir. Mâtürîdî, takvayı ve müttaki anlayışını ideal insan tipi olarak kabul eder. Zira müttaki insan İslâm'a göre hem bireysel hem de toplumsal düzeyde dengeyi sağlayabilen ve hakka uygun bir yaşam süren kişidir.³⁹

İslâm düşüncesi medeniyet inşasında insanın değerli bir varlık olarak görülmesini temel alır. Mâtürîdî'nin görüşlerine göre ise her medeniyet kendine özgü unsurlardan oluşur. Bunlar arasında din anlayışı, toplumsal düzen, siyaset, sanat, mimari vb. alanlar medeniyetin yapı taşlarını oluşturur. Bu yapı taşları arasında özellikle akıl ve vahyin uyumlu bir şekilde bir arada bulunması büyük bir öneme sahiptir. İslâm medeniyetinin özü, bilgi, kültür ve irfan temelleri üzerinde yükselirken bu ilkeler ekonomik ve güç egemenliğiyle somut bir hâle gelir. Din, bu yapıda dengeyi sağlamak için kritik bir rol oynamaktadır. Mâtürîdî, hem akıl hem de nakil arasındaki dengenin kurulmasının önemine vurgu yaparak medeniyetin dengeli bir şekilde gelişebilmesi için gereken temeli atmıştır. Mâtürîdî'nin bakış açısına göre medeniyetin değerleri mümkün olduğunca sınırlı tutulmalıdır. Ancak bununla birlikte kültürel unsurlar zamanın dinamiklerine göre yenilenmelidir. Zira kendini yenileyemeyen medeniyetler zaman içinde gerileyip çöküşe yüz tutar. Bu bağlamda İslâm kültürüne mensup bireylerin modernite tuzaklarına

³⁸ Hucûrat 49/13.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Cilt: 14*, çev. S. Kemal Sandıkçı (İstanbul:Ensar Yayınları, 2020), 94.

düşmeden ilim, irfan ve hikmetle kendilerini sürekli olarak geliştirmeleri gereklidir. Mâtürîdî, akla büyük değer vererek özellikle akıl ile nakil arasındaki dengeyi sağlayarak dinin tanınması için akıl ile vahyin birlikteliğini savunmuştur. Bu dengeyi kurarak dini değerlerin doğru bir şekilde anlaşılmasına olanak tanımıştır. Bu meyanda O, akıl sahibi olan insana verdiği önemi de bu doğrultuda vurgulamaktadır. İnsan, yaratıcı yetenekleri açısından büyük âlem ile kıyaslanabilir ve “küçük âlem” olarak tanımlanır. Bu bakış açısı insanın özgürlüğü ve özgünlüğünü göz önünde bulundurur. Mâtürîdî, tarikat sistemlerinin insan özgürlüğünü kısıtlayan yönlerinden uzak durarak insanı özgür bir varlık olarak değerlendirir. Onun düşüncesine göre bilgiye ulaşmanın yolları sadece duyular ve haberler aracılığıyla değil aynı zamanda akıl ve istidlâlle mümkündür. Nesnelerin ve olayların meşruiyeti ya da fiillerin doğruluğu ancak akıl yoluyla tespit edilebilir.⁴⁰

Mâtürîdî, aklın en önemli işlevinin duyuların ötesinde hakikati idrak etmek ve varlıklar arasındaki ilişkiyi kavrayabilmek olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda hakikat varlıkların toplamından daha büyük bir kavramdır. Zahir ile bâtın, mana ile suret, cevher ile araz arasındaki ilişki varlık âleminin düzeni ve amacını anlamamıza yardımcı olur. Bu felsefi yaklaşım İslâm toplumlarında kültürel ve medeniyet anlayışının derinleşmesine açık ufuklu bir düşünce yapısının gelişmesine katkı sağlamıştır.⁴¹ Bu perspektifle insan hem dini anlamada hem de dünyayı kavramada yeni bilgi sistemleri geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu anlamda Mâtürîdîlik Türk dünyasında medeniyet arayışlarının temelini oluşturmaktadır. Bu gerçeğin göz ardı edilmesi, bilimsel ve kültürel açıdan doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Türk dünyasında medeniyet arayışlarına Mâtürîdîlik, bilgiye dayalı bir din anlayışının oluşturulması dinin siyasî araç olarak kullanılmasının önüne geçilerek kendi prensipleri doğrultusunda gelişen bir siyaset modelinin benimsenmesi ve ahlak temelli sosyal ile ekonomik düzenin kurulması gibi alanlarda önemli katkılar sağlamıştır. Din ve iman, bireyin yalnızlık anlarında sığınacağı, güven bulacağı, toplumsal sorunlardan uzaklaşacağı bir manevi dayanak ve makam sağlar. Bu bağlamda Allah inancı, insanın hem bugününü hem de yarınını inşa etmesinde temel bir role sahiptir. İslâm dininin en önemli esaslarından biri ise tevhid inancıdır.⁴² Bu inancın temeli insanın hem kendisini hem de çevresinde var olan evreni Allah'ın yaratıp koruduğu ve

⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 57-65.

⁴¹ İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi*, 45-46.

⁴² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân Cilt:5*, çev. S. Kemal Sandıkçı (İstanbul:Ensar Yayınları, 2018), 37; İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi*, 44-45.

yönettiği bir düzenin parçası olarak kabul etmesine dayanmaktadır. Bu anlayışa göre Allah'ı bilmek ve tanımak insanın en büyük vefa borcu olarak kabul edilir.⁴³

Mâtürîdî'nin en önemli eseri *Kitâbü't-Tevhîd*, İslâm düşünce tarihinde tevhidi en derinlemesine ele alan eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu eserde insanın Allah ile arasına herhangi bir aracının girmemesi gerektiği vurgulanmış ve detaylı bir şekilde açıklanmıştır.⁴⁴ Mâtürîdî'nin sisteminde siyaset de hikmet ve adalet temeli üzerine inşa edilmiştir. Mâtürîdî'ye göre adalet, her şeyin hak ettiği yere konmasıdır. Zulüm ise hak etmeyen bir şeyin yerine konmasıdır.⁴⁵ Bu çerçevede siyaset teorisinin temelinde denge unsurunun yattığı söylenebilir. Bu yaklaşım aynı zamanda Kur'an'ın genel tutumuyla da uyum içerisinde. Adaletin her koşulda titizlikle korunması İslâm'ın temel vasıflarından biridir. Benzer şekilde emanetlerin muhafazası ve insanlar arasında adaletin tesis edilmesi, hem İslâm'ın hem de Mâtürîdîliğin ayırt edici özelliklerindendir. Siyasetin ilkeleri doğru biçimde belirlenip uygulandığında bu ilkelerin hayata geçtiği sosyal düzen de sağlam ve istikrarlı olacaktır. Genel hatlarıyla İslâm medeniyeti son iki yüzyılda etkisini sürdürememiş ve bu nedenle kendini yenileyememiştir. Bilim ve teknolojinin hızla geliştiği günümüzde müslümanların özellikle sanat ve spor alanlarında da kendilerini etkin biçimde temsil etmeleri gerekmektedir. Sanat ve spor anlayışlarının gözden geçirilmesi ve bu unsurların insan merkezli ve evrensel ölçülerde ele alınması ilk adım olarak değerlendirilebilir. Türk dünyasında özellikle bir zihniyet dönüşümü yaşanacaksa bu dönüşümün temelinde insan aklı yaratıcı yeteneklerine vurgu yapan Mâtürîdîlik gibi bilgi temelli ve akılcı bir din anlayışının bulunması önemlidir. Türk dünyası tarih boyunca sosyal, siyasî ve etnik bir gerçeklik olarak var olmuştur. Ancak günümüzde bu konumunu politika, sanat ve bilim alanlarında öncü ve lider vasfıyla sürdürememektedir. Medeniyet, geçmişten aldığı mirası geleceğe taşıma iddiası olan toplumlar için ulaşılması gereken temel bir hedef olarak kabul edilir. Mâtürîdîlik ise Türk dünyasının tarihsel süreçte ortaya koyduğu özgün İslâm yorumlarından biridir. Fakat zamanla bu düşünsel miras zayıflamış ve yerini farklı anlayışlara bırakmıştır. Bugün Mâtürîdî düşüncesinin yeniden gündeme getirilmesi yalnızca Türk dünyasının değil aynı

⁴³ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 249-256.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 88-95; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an Cilt:17*, 371.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an Cilt:4*, çev. S. Kemal Sandıkçı (İstanbul:Ensar Yayınları, 2018), 149, 395; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an Cilt:2*, çev. Bekir Topaloğlu-S. Kemal Sandıkçı (İstanbul:Ensar Yayınları, 2019), 428.

zamanda genel olarak İslâm toplumlarının karşı karşıya kaldığı din kaynaklı problemlerin çözümünde önemli imkânlar sunabilir. Bu noktada izlenecek en doğru yöntem ise Mâtürîdî'nin dinî meselelere yaklaşımında merkezî bir rol oynayan akılcı yöntemi esas almaktır.⁴⁶

Modern çağda toplumu ıslah etmek ve onun yükselişini sağlamak her müslümanın günlük sorumluluğu olmalıdır.⁴⁷ İslâm, kültürel çeşitliliğe rağmen temel dinî ve ahlâkî ilkelerini muhafaza etmeyi başarmış ve bu sayede farklı etnik ve kültürel bağlamlarda varlığını sürdürmüştür. Bu durum İslâm'ın evrensel dinî ilkeleri ile yerel kültürler arasında bir çatışma yaşanmadığının göstergesidir. İslâm din, insan ve kültür anlayışı çerçevesinde söz konusu unsurlar arasında denge ve uyum kurmada merkezî bir rol oynamıştır. Naslar dinin esaslarını açık bir biçimde ortaya koyarken, örf, gelenek ve kültürel uygulamalar gibi alanlarda ise daha genel ölçütler sunmuştur. Bu çerçevede dinî ilkelerle kültürel değerler arasında sağlıklı bir uyum oluşturmak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde müslümanlar açısından temel bir hedef haline gelmiştir.⁴⁸ Günümüzde bireye ve topluma ideal bir nizam sunan beşeriyetin ihtiyacı olan değerleri kuşatan köklü İslâm medeniyetinin dinamiklerinin farkında olmak, İslâm'ın evrensel hakikat, değer ve erdemlerini yeniden ihya etmek büyük bir sorumluluk olarak karşımızda durmaktadır. Bu sorumluluk tarihsel referanslar ışığında günümüz dünyasına aktarılmalıdır.⁴⁹ Bu noktada İmam Mâtürîdî, modernizm ve çağdaş akımlar karşısında İslâm dünyasında dini anlamada ve yorumlamada akılcılığın önemini vurgulamış ve insanın özelliklerinden bilginin evrenselliğine, adalet ve siyaset vd. temel kavramların anlamına kadar birçok alanda katkılar sunmuştur. Kendisinin geliştirdiği düşünce sistemi İslâm medeniyetinin temel öğretilerini hem bireysel hem de toplumsal düzeyde etkili bir şekilde uygulamayı başarmıştır diyebiliriz.

⁴⁶ Sıddık Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 135-155.

⁴⁷ Ali Şeriati, *İslam Nedir Muhammed Kimdir*, 51.

⁴⁸ Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi*, 46-47.

⁴⁹ Ali Erbaş, *Bilişim Çağında İnsan Din ve Diyanet*, 181.

SONUÇ

İmam Mâtürîdî'nin düşünce sistemini incelediğimizde onun İslâm medeniyetinin temel ilkeleri ile modern çağın ihtiyaçları arasında köprü kuran bir düşünür olarak öne çıktığı görülmektedir. Mâtürîdî, akıl ve nakil arasındaki dengeyi kurarak dinin hem bireysel hem de toplumsal hayatta anlaşılabilir ve yaşanabilir olmasını sağlamıştır. Onun bu metodolojisi İslâm düşüncesinin evrensel hakikatlerini muhafaza ederken aynı zamanda çağdaş problemlere çözüm sunma noktasında önemli bir kaynak oluşturur. Mâtürîdî'nin akılcı yaklaşımı özellikle modern dünyanın sekülerleşme, rasyonalizm, küreselleşme gibi süreçlerine karşı durmak yerine İslâm'ı evrensel ve çağdaş bir bakış açısıyla yeniden yorumlama olanağı sağlar. Bu onun sadece tarihsel bir figür olmadığını aynı zamanda çağdaş İslâm düşüncesinin yeniden inşasında aktif bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır.

Mâtürîdî'nin düşünce hazinemize en önemli katkılarından biri akıl ve vahiy arasındaki dengeyi sağlamasıdır. O, insanın akıl yürütme ve tefekkür etme kapasitesini son derece önemli bir araç olarak kabul etmiş, aklın doğru kullanımıyla İslâm'ın evrensel ilkelerinin daha derinlemesine anlaşılabilirliğini savunmuştur. Bu yaklaşım sadece dinî bir öğretiyi kabul etmekle kalmayıp insanın yaratıcı yetenekleriyle evrensel hakikatlere ulaşabileceği bir yöntem sunar. Böylece akıl ve vahyin uyumu İslâm'ın evrensel değerlerinin hem doğru bir şekilde anlaşılmasını hem de çağdaş toplumsal hayatta uygulanmasını mümkün kılar. Türk dünyasında İmam Mâtürîdî'nin düşünceleri özellikle tarihsel olarak medeniyet arayışları çerçevesinde dikkate değer bir yer tutmaktadır. Geçmişte olduğu gibi bugün de Türk dünyası sosyal, kültürel ve siyasal açıdan kendine özgü bir kimlik oluşturma çabası içerisinde. Bu kimlik arayışında İslâm'ın temel öğretileri ile modern dünyanın gereksinimlerini buluşturacak bir anlayışa ihtiyaç duyulmaktadır. Mâtürîdî'nin bilgi temelli din anlayışı akıl ve bilimle uyumlu bir İslâm yorumu Türk dünyasının medeniyet arayışında önemli bir dayanak noktası oluşturabilir. Bu sadece dini anlamak değil aynı zamanda toplumsal ve siyasal yapıyı da İslâm'ın temel ilkelerine uygun şekilde yeniden şekillendirme çabasıdır. İmam Mâtürîdî'nin akılcı ve özgün yaklaşımı İslâm'ın temel ilkelerini toplumların ihtiyaçları ve çağın gereksinimleri ile bütünleştirerek hem bireysel hem de toplumsal düzeyde adaletin sağlanmasına katkı sunmuştur.

Günümüzde İslâm dünyasında Batı merkezli modernizm ve diğer çağdaş akımların etkisiyle bir kimlik krizinin yaşandığı bir dönemde Mâtürîdî'nin akıl-nakil ilişkisini kuran metodolojik yaklaşımı dinin doğru anlaşılması ve toplumsal hayatta uygulamaları açısından kritik bir öneme sahiptir. Onun akıl ve vahiy arasındaki dengeyi sağlaması, müslüman bireylere ve topluma hem dinin evrensel ilkelerine sadık kalarak hem de çağın gereklerine uygun çözümler üretme yeteneği kazandırmıştır. Mâtürîdî'nin düşüncesi Batılı düşünürlerden farklı olarak İslâm'ın özünü bozmadan çağdaş akımların etkisiyle şekillenen yeni düşünsel dünyada İslâm'ın nasıl varlık gösterebileceğine dair önemli bir perspektif sunmaktadır.

Neticede İmam Mâtürîdî'nin din anlayışı hem bireysel hem de toplumsal düzeyde dinî, kültürel ve siyasal sorunların çözümüne yönelik akılcı bir metodoloji geliştirmiştir. Mâtürîdî'nin akıl ve vahiy arasındaki metodolojik bağ kurma yaklaşımı çağdaş İslâm dünyası için bir rehber niteliği taşır. Özellikle Türk dünyasında bu yaklaşım yeniden keşfedildiğinde dinî ve kültürel birliğin sağlanması, toplumsal adaletin tesisi ve medeniyetin inşası gibi önemli sorunların çözümünde etkili bir kaynak olabilir. İslâm düşüncesinin hem geleneksel öğretilerini hem de aktüel ihtiyaçlarını karşılayabilecek bu akılcı yaklaşım Türk dünyası başta olmak üzere İslâm dünyasının modern soru ve sorunlarına cevap arayışında önemli bir model teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, İsmail. *Klâsik Modernizmde Kur'ân'a Yaklaşımlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2010.
- Alper, Hülya. "İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği", *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 2010.
- Ardoğan, Recep (ed.). *Günümüz Kelam Problemleri*. İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.
- Bağdâdî, Abdulkâhir. *Ehl-i Sünnet Akâidi Kitâbu Usûli'd-Dîn*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Davutoğlu, Ahmet. "Kültürler Arası Etkileşim ve Medeniyetlerin Ben İdraki." *Medeniyet Tasavvuru* Sayı 1, 10-14, 2014.
- Erbaş, Ali. *Bilişim Çağında İnsan Din ve Diyanet*. Ankara: DİB Yayınları, 2021.
- Hanioğlu, M. Şükrü. "Batılılaşma". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 5. Basım, 1992.
- Hatiboğlu, İbrahim. *Çağdaşlaşma ve hadis tartışmaları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2015.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *İslâm Mütefekkirleri ile Garb Mütefekkirleri Arasında Mukayese*. Ankara: DİB Yayınları, 5. Basım, 1977.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Kalın, İbrahim. *Ben, Öteki ve Ötesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 20. Basım, 2019.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kırılmaz, Harun, AYPARÇASI, Fatma. "Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim Kültürüne Yansımaları", *İnsan&İnsan Dergisi*, 3 (8), 2016.
- Korkmaz, Sıddık. *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Kutluer, İlhan. "Batılılaşma", İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 5. Basım, 1992.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitabü't-Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 15. Baskı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. Ed.Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ensar Neş. Yayınları, 1 ve 2. Baskı, 2017-2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitabü't-tevhid*. çev. Tahir Uluç. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. baskı, 2021.

- Özvarlı, M. Sait. “Muhammed Abduh”. Ankara: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2020.
- Rudolp Ulrich, *Mâtürîdî*, çev. Özcan Taşçı. İstanbul: Litera Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 16. Basım, 2016.
- Şeriati, Ali. *İslam Nedir Muhammed Kimdir*. Ankara: Fecr Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Yıldırım, Murat. “Modernizm, postmodernizm ve kamu yönetimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 2010.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Mustafa YALÇINKAYA

Bilgenur ÇÖPÜR

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

The author declares that he have no competing interests.

Yazar Katkıları / Authors Contributions:

Bu çalışmanın tasarlanması, verilerin toplanması, analizi, makalenin yazımı ile gönderim ve revizyon süreçlerinde tüm yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

All authors contributed equally to the conception, data collection, analysis, writing, submission, and revision of this study.